

Identifying Strategies for Countering the Economic Dimension of Hybrid Warfare against the Islamic Republic of Iran

Mahmood Asgari¹, Zabiollah Ashoori², Mohammad Abbasian^{3*}

1. Assistant Professor, Department of Internal Security, Faculty of National Security, Supreme National Defense University, Tehran, Iran. Email: asgari_researcher@yahoo.com

2. Assistant Professor, Department of Internal Security, Faculty of National Security, Supreme National Defense University, Tehran, Iran. Email: bb.ashoori@gmail.com

3. Ph.D. Candidate, Department of Internal Security, Faculty of National Security, Supreme National Defense University, Tehran, Iran. Corresponding Author .Email: mohammad.abbasi4013@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 20-11-2025

Accepted: 07-02-2025

Keywords:

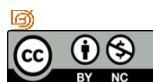
Hybrid Warfare;
Economic Security;
Economic Resilience;
Economic Warfare.

Abstract

Hybrid warfare is one of the most complex forms of threat to national security. In recent years, Iran has faced various dimensions of hybrid warfare, particularly its economic dimension. This study aims to identify effective strategies for countering the economic threats associated with hybrid warfare against the Islamic Republic of Iran. Existing trends indicate significant vulnerabilities in this area, highlighting the importance of addressing the economic dimension of hybrid warfare. The rationale for this study stems from the lack of systematically developed, scientifically grounded and actionable strategies for countering the economic dimension of hybrid warfare, indicating a significant research gap in this field. Accordingly, this study employs a mixed-methods approach (quantitative-qualitative) to examine the major economic threats associated with hybrid warfare against Iran over the past decade.

Based on the findings obtained from a researcher-developed questionnaire, more than 85% of respondents identified international sanctions, targeted currency warfare, economic instability, supply-chain disruptions, and cyberattacks against financial infrastructure as major economic threats. The findings further indicate that strengthening economic diplomacy, developing alternative markets, establishing alternative financial mechanisms, developing and implementing economic resilience policies with an emphasis on domestic production, reducing dependence on imports, enhancing economic resilience, strengthening cybersecurity across various economic sectors, and educating and raising awareness among economic actors regarding hybrid-warfare threats can constitute key strategies for reducing Iran's vulnerability to the economic dimension of hybrid warfare. The study emphasizes the need for a comprehensive and multidimensional strategy, supported by effective coordination among government agencies and private-sector institutions.

Cite this article: Asgari, Mahmood., Ashoori, Zabiollah., & Abbasian, Mohammad. (2026). Identifying Strategies for Countering the Economic Dimension of Hybrid Warfare against the Islamic Republic of Iran. *Journal of Defense Economics & Sustainable Development*, 11 (41), 63-87.

© The Author(s) 2026. Published by Defense Economics Scientific Association of Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license)

اقتصاد دفاع و توسعه پایدار

شاپا الکترونیک: ۲۹۸۱-۰۶۱۰

شاپا چاپ: ۳۰۶۰-۷۵۳۱

شناسایی راهکارهای مقابله با بعد اقتصادی جنگ ترکیبی علیه جمهوری اسلامی ایران

محمود عسگری^۱، ذبیح اله عاشوری^۲، محمد عباسیان^۳۱. استادیار، گروه امنیت داخلی، دانشکده امنیت ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.
رایانامه: asgari_researcher@yahoo.com۲. استادیار، گروه امنیت داخلی، دانشکده امنیت ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.
رایانامه: bb.ashoori@gmail.com۳. دانشجوی دکترا، گروه امنیت داخلی دانشکده امنیت ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران. نویسنده مسئول.
رایانامه: mohammad.abbasi4013@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله علمی

تاریخچه مقاله:

تاریخ ارسال: ۱۴۰۴/۰۸/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۱۸

واژگان کلیدی:

جنگ ترکیبی، امنیت اقتصادی، تاب آوری اقتصادی، جنگ اقتصادی.

جنگ ترکیبی یکی از پیچیده‌ترین اشکال تهدید علیه امنیت ملی است. ایران نیز طی سال‌های اخیر با ابعاد مختلف چنین جنگی، بویژه در بعد اقتصادی آن مواجه بوده است. این مقاله با هدف شناسایی راهکارهای مؤثر برای مقابله با تهدیدات اقتصادی جنگ ترکیبی علیه ج.ا.ایران انجام شده است. روندهای موجود نیز نشان از آسیب پذیری نظام در این زمینه داشته و دشمن همچنان روی این مسئله تأکید دارد. بنابراین اهمیت و ضرورت تحقیق ناشی از این مسئله است که راهکارهای اجرایی مبتنی بر روش‌های علمی در جهت مقابله با بعد اقتصادی جنگ ترکیبی تدوین نشده و به نظر در این زمینه خلأ جدی وجود دارد؛ لذا در این پژوهش با استفاده از روش آمیخته (کمی-کیفی) تلاش شده تا مهمترین تهدیدات اقتصادی جنگ ترکیبی علیه ایران در قلمرو زمانی ۱۰ ساله اخیر بررسی شود. بر اساس یافته‌های حاصل از پرسشنامه محقق ساخته بیش از ۸۵ درصد پاسخ دهندگان تهدیدات این حوزه را شامل تحریم‌های بین‌المللی، جنگ ارزی هدفمند، بی‌ثباتی، اختلال در زنجیره تأمین و حملات سایبری به زیرساخت‌های مالی دانسته‌اند. همچنین نتایج نشان می‌دهد تقویت دیپلماسی اقتصادی، توسعه بازارهای جایگزین، ایجاد سازوکارهای جایگزین مالی، توسعه و اجرای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی با تأکید بر تولید داخلی، کاهش وابستگی به واردات، افزایش تاب‌آوری اقتصادی، ارتقاء امنیت سایبری در بخش‌های مختلف اقتصادی و آموزش و آگاهی‌بخشی به فعالان اقتصادی در حوزه تهدیدات جنگ ترکیبی می‌تواند از جمله راهکارهای کلیدی برای کاهش آسیب‌پذیری ایران در برابر جنگ اقتصادی باشد. این مطالعه بر لزوم اتخاذ راهبردی جامع و چند بعدی همراه با هماهنگی بین نهادهای دولتی و خصوصی تأکید دارد.

استاد به مقاله: عسگری، محمود؛ عاشوری، ذبیح اله؛ عباسیان، محمد (۱۴۰۵). شناسایی راهکارهای مقابله با بعد اقتصادی جنگ ترکیبی علیه جمهوری اسلامی ایران.

فصلنامه اقتصاد دفاع و توسعه پایدار، ۱۱(۴۱)، ۶۳-۸۷.

ناشر: انجمن علمی اقتصاد دفاع ایران

© نویسندگان

۱. مقدمه

جمهوری اسلامی ایران، با توجه به موقعیت جغرافیایی، شرایط سیاسی، فرهنگی و به ویژه مذهبی خود، همواره با تهدیدات متنوعی در قالب جنگ ترکیبی مواجه بوده و محیط پیرامونی و داخلی آن دارای طیف وسیعی از تهدیدات است که برخی از آن‌ها در قالب تهدیدات نظامی و بعضی در چارچوب تهدیدات فرهنگی، سیاسی، اطلاعاتی، اقتصادی، جنگ الکترونیک و سایبری است، لذا بکارگیری همه‌ی این مولفه‌ها در واقع یک جنگ ترکیبی تمام عیار تلقی شده که ابعاد متعددی داشته و به ویژه در دوران معاصر، به دلیل پیشرفت‌های فناوری و تغییر در رویه‌های نبرد، به یکی از چالش‌های اساسی برای کشورهای مختلف، از جمله جمهوری اسلامی ایران، تبدیل شده است (افتخاری و راجی، ۱۴۰۱). از آنجایی که جنگ ترکیبی دارای لایه‌های پیچیده و ابعاد متنوعی می‌باشد، لذا امروزه یکی از چالش‌های اساسی پیش رو است و فرماندهی معظم کل قوا (مدظله العالی) نیز نسبت به این نوع از جنگ در دنیای امروز، هشدار داده و آن را طراحی بازی‌های پیچیده دشمن با ترکیبی از جنگ‌های سخت، جنگ نرم، جنگ فکری، جنگ فرهنگی، جنگ با سلاح‌های گوناگون و جنگ شناختی تعبیر نموده و تصریح و تأکید نموده اند:

"باید بتوان همه‌ی لایه‌ها را با شیوه‌های نو و روزآمد تأمین نمود." (مراسم مشترک دانش آموختگی دانشجویان دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح، ۱۴۰۱/۷/۱۱)^۱

در این میان می‌توان گفت، بعد اقتصادی جنگ ترکیبی به عنوان یکی از مهمترین ابعاد جنگ ترکیبی، کشور ما را از بدو پیروزی انقلاب تاکنون، به طور ملموس تر و عینی تر درگیر خود ساخته و در واقع در حال حاضر نیز با همه وجود با بعد اقتصادی جنگ ترکیبی دشمن، دست و پنجه نرم می‌کند. تحریم‌های هوشمند و به اصلاح فلج کننده در قالب نظریه‌های تحریم یا فلج سازی راهبردی از مهمترین ابزار جنگ اقتصادی علیه کشورهاست (درزner، ۲۰۲۱).

اکنون روندهای موجود و تجربیات گذشته نیز نشان از آسیب پذیری نظام در این زمینه داشته و کماکان، دشمن نیز همچنان روی جنگ اقتصادی علیه کشور تأکید و تمرکز دارد، بنابراین، دغدغه‌ی پژوهش حاضر مشکلاتی است که در نتیجه جنگ اقتصادی بر کشور و ارکان مختلف جامعه تحمیل شده و از سویی به نظر می‌رسد بخشی از این مشکلات ناشی از این مسئله است که راهکارهای اجرایی مبتنی بر روش‌های علمی در جهت مقابله با بعد اقتصادی جنگ ترکیبی تدوین نشده و یا به طور کامل و جامع به آن پرداخته نشده است از این رو، به عنوان دغدغه‌ی اصلی پژوهش، در این زمینه خلاء جدی وجود دارد. به همین دلیل این پژوهش با طرح این سوال که "راهکارهای مقابله با بعد اقتصادی جنگ ترکیبی علیه جمهوری اسلامی ایران کدامند؟" به دنبال "شناخت راهکارهای مقابله با بعد اقتصادی جنگ ترکیبی علیه کشور ایران" می‌باشد. از این رو و بنا بر اهمیت و ضرورت تحقیق، از آنجایی که تهدید اقتصادی نه تنها جمعیت نظامی، بلکه آحاد جمعیت و به طور کلی جامعه انسانی و معیشت مردم را هدف قرار داده و به طور مستقیم یا غیرمستقیم بر سایر حوزه‌ها و از

^۱ KHAMENEI.IR

^۲ Drezner, D

جمله توان، قدرت نظامی و ملی کشور نیز اثرگذار است، لذا ضرورت دارد تا با شناسایی علمی و پژوهشی ابعاد و تهدیدات بعداقتصادی جنگ ترکیبی، راهکارهای کاربردی مقابله با آن نیز شناسایی و عملیاتی گردد، چراکه عدم پرداختن به این مهم، ضمن غافلگیری راهبردی، می تواند چالش های جدی و جدیدی در حوزه های مختلف فرا روی نظام اسلامی قرار دهد. بنابراین، تحقیق و پژوهش در زمینه "بعد اقتصادی جنگ ترکیبی و راهکارهای مقابله با آن" می تواند امکان تحلیل تهدیدات اقتصادی و پاسخگویی به چالش های اقتصادی را فراهم آورده و ضمن ارتقاء بینش و درک عمیق تر از تهدیدات اقتصادی، باعث افزایش ضریب توانمندی های اقتصادی در برابر جنگ ترکیبی دشمن در حوزه های متنوع اقتصادی شده و در نهایت، با کمک به تصمیم گیران و تصمیم سازان اقتصادی و امنیتی، می تواند در تدوین راهبردهای بهتر برای مقابله با بعد اقتصادی جنگ ترکیبی نیز، راهگشا باشد. در چنین شرایطی یافتن راهکارهای مقابله با بعد اقتصادی جنگ ترکیبی، از ضروریات و الزامات اساسی برای سیاستگذاران و تصمیم گیرندگان در زمینه مقابله با جنگ اقتصادی پیش رو است.

در ادامه، مبانی نظری پژوهش، روش شناسی پژوهش، تجزیه و تحلیل یافته ها و در نهایت، نتیجه گیری و پیشنهادهای پژوهش ارائه می شود.

۲. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۲-۱. مبانی نظری پژوهش

در ابتدا ضروری است برخی از مفاهیم و اصطلاحات اصلی و در واقع کلید واژه های پژوهش تعریف شوند:

▪ جنگ ترکیبی

جنگ ترکیبی (هیبرید) به نوعی از جنگ گفته می شود که ابزارهای بکار رفته در آن ترکیبی از ابزارهای متعارف، نامتعارف، نامنظم و نامتقارن است. (کلانتری، ۱۳۹۶: ۵۹)

▪ جنگ اقتصادی

برای تبیین مفهوم جنگ اقتصادی تعاریف مختلفی بیان شده است. مرسوم ترین تعریف از جنگ اقتصادی که در سال های اخیر بسیار مورد استفاده قرار گرفته است عبارت است از: استفاده از ظرفیت ها و امکانات گوناگون اقتصادی برای تضعیف و ضربه زدن به اهداف و ظرفیت های اقتصادی یک نهاد یا کشور. در واقع، جنگ اقتصادی به معنای استفاده یا تهدید به استفاده از ابزارهای اقتصادی علیه یک کشور به منظور تضعیف اقتصادی و در نتیجه، تضعیف قدرت نظامی و سیاسی آن کشور است. در طراحی این جنگ به طور معمول ساختار اقتصادی و مالی کشور مورد نظر و پیوند آنها با سایر متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی مشخص می شود تا از طریق وارد آمدن فشار به نقاط حساس و آسیب پذیر، تاب آوری اقتصادی کاهش یافته و متغیرهای کلیدی اقتصاد نیز دچار شوک و نوسانات گسترده شوند. (حسنی، ۱۳۹۵: ۱۶۲)

▪ تاب آوری اقتصادی

توانایی یک اقتصاد برای جذب شوک های خارجی، سازگاری با شرایط بحرانی و بازگشت سریع به وضعیت پایدار.^۱

▪ امنیت اقتصادی

امنیت اقتصادی عبارت است از: میزان حفظ و ارتقای شیوه زندگی مردم یک جامعه از طریق تأمین کالاها و خدمات، هم از مجرای عملکرد داخلی و هم حضور در بازارهای بین المللی. در حالی که به طور سنتی امنیت اقتصادی دارای دو عنصر اصلی است؛ یکی استفاده از امکانات اقتصادی به عنوان یک اهرم و دیگری، بنیان اقتصادی قدرت نظامی. افزایش وابستگی متقابل اقتصادی و سیاسی شدن فزاینده موضوعات اقتصادی، موجب افزایش آسیب پذیری دولت های ملی شده است؛ زیرا این واحدها بیش از هر زمان دیگری برای تأمین نیازمندی های زندگی روزمره به یکدیگر وابسته اند (ماندل، ۱۳۸۷: ۸۱). البته از نظر بوزان^۲ بحث "امنیت اقتصادی" در جامعه سرمایه داری جایی ندارد، زیرا سرمایه داری رقابتی بر سطح بالایی از ناامنی پایدار برای تمامی واحدها، اعم از افراد، بنگاه ها و دولت ها، مبتنی است. لذا، اساساً مفاهیم «امنیت اقتصادی» و «سرمایه داری» با یکدیگر قابل جمع نیستند. «امنیت اقتصادی» از جهتی زیرمجموعه مفهوم جامع تری به نام «امنیت انسانی» محسوب می شود. بر اساس گزارش توسعه انسانی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۹۴، ایده امنیت انسانی، افراد را به عنوان مرجع اصلی امنیت مورد تأکید قرار می دهد و هفت مؤلفه شامل امنیت اقتصادی، امنیت غذایی، امنیت بهداشتی، امنیت زیست محیطی، امنیت شخصی، امنیت جمعی و امنیت سیاسی را در بر می گیرد (سیف، ۱۳۸۹).

در ادامه، این پژوهش برای تبیین ابعاد اقتصادی جنگ ترکیبی علیه جمهوری اسلامی ایران، از چند رویکرد نظری و نیز مهم ترین تدابیر و دیدگاه های فرماندهی معظم کل قوا (مدظله العالی) در این حوزه بهره می گیرد:

الف) نظریه های تکاملی جنگ ها

اساساً در ادبیات نظامی امروز نظریه های تکاملی در خصوص جنگ های آینده مطرح است، البته نسل بندی جنگ به عنوان یک نظریه، اول بار توسط ویلیام لیند^۳ و جمعی از افسران نیروی زمینی و تفنگدار دریایی آمریکا در سال ۱۹۸۹ مطرح گردید.^۴ بسیاری از نظریه پردازان حوزه راهبرد نظامی معتقدند که جنگ نیز، مانند سایر پدیده های انسانی، همگام با تکامل فناوری، مؤلفه های جامعه شناختی و علوم تجربی، طی فرایندی تکوینی و بر اساس نقاط عطف مهم در تاریخ و تمدن بشری، دستخوش تحول شده و از این منظر، باید مورد

^۱ گزارش تاب آوری اقتصادی در شرایط تحریم، بانک مرکزی (۱۴۰۱)

^۲ Buzan

^۳ William Lind

^۴ این نظریه به صورت مقاله در دو نشریه ی Review Military و Gazette Corps Marine با عنوان "چهره ی در حال تاریخ جنگ: گذار به جنگ نسل چهارم"، منتشر گردیده است.

بررسی قرار گیرد. نظریه‌های تکاملی مطرح‌شده در خصوص نسل‌های جنگ عبارت‌اند از: (زنتاب سلماسی، ۱۳۸۸)

- نظریه نسل اول جنگ: متکی بر بهره‌گیری گسترده از نیروی انسانی.
- نظریه نسل دوم جنگ: متکی بر دستاوردهای انقلاب صنعتی.
- نظریه نسل سوم جنگ: متکی بر بهره‌گیری از فناوری‌های پیچیده نظامی.
- نظریه نسل چهارم جنگ: برخوردار از قابلیت بالای تحرک، سرعت و تأثیرگذاری، همراه با غافلگیری و هماهنگی با عملیات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی.
- نظریه نسل پنجم جنگ: نتیجه تکامل روند جهانی‌سازی است که ساختارهای نوین اقتصادی، سیاسی و اجتماعی فراملی و به شدت به‌هم وابسته‌ای را پدید می‌آورد. (بوزان، ۱۹۹۱).

(ب) نظریه جنگ ترکیبی:^۱

بر اساس این نظریه، جنگ‌ها دیگر صرفاً به تقابل نظامی محدود نمی‌شوند، بلکه ترکیبی از مؤلفه‌های نظامی، سایبری، روانی، رسانه‌ای، اقتصادی و اطلاعاتی را در بر می‌گیرند که به‌صورت هم‌افزا عمل کرده و با هدف تضعیف ساختارهای حیاتی کشور هدف به کار گرفته می‌شوند. در این چارچوب، جنگ ترکیبی به استفاده هم‌زمان و هماهنگ از تمامی ظرفیت‌های در دسترس، از جمله جنگ اطلاعاتی، جنگ اقتصادی، جنگ فرهنگی و اجتماعی، عملیات تروریستی و در نهایت اقدامات نظامی، برای تحقق اهداف کشور متخاصم در کشور هدف اشاره دارد. از جمله روش‌های کم‌هزینه و مؤثر در این چارچوب، تحریک و تشدید مناقشات هویتی در کشور هدف است که می‌تواند از طریق فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی به ایجاد آشوب، بی‌ثباتی سیاسی و در برخی موارد، شکل‌گیری اعتراضات گسترده منجر شود (ارلی، ۲۰۲۲).^۲

در حوزه جنگ ترکیبی و نظریات موجود، نظریه «هافمن» و «اجلاسیه امنیتی مونیخ-۲۰۱۵» از مشهورترین و شناخته‌شده‌ترین نظریه‌های موجود در این خصوص به شمار می‌روند. نظریه جنگ ترکیبی هافمن توسط فرانک هافمن در سال ۲۰۰۷ ارائه شد. مبانی نظری این دیدگاه بر تلفیق جنگ متعارف و نامتعارف، ترکیب ابزارهای نظامی و غیرنظامی، و استفاده هم‌زمان از نیروها و بازیگران رسمی و غیررسمی استوار است. از دیدگاه هافمن، جنگ ترکیبی شامل به‌کارگیری هم‌زمان و هماهنگ شیوه‌های مختلف جنگ، از جمله جنگ نامنظم، جنگ تبلیغاتی و جنگ اطلاعاتی است. تهدیدات ترکیبی از دیدگاه هافمن عبارت‌اند از تهدیدات متعارف، گروه‌های نامنظم، اقدامات تروریستی (از جمله خشونت و افراط‌گرایی) و بی‌نظمی و ایجاد اختلال. همچنین، کارگزاران جنگ ترکیبی شامل دولت‌ها، بازیگران غیردولتی، نیروهای نظامی و ارتش‌ها، گروه‌های شبه‌نظامی، شبکه‌های جنایی سازمان‌یافته و بازیگران غیرنظامی می‌شوند. ابعاد جنگ ترکیبی نیز شامل بُعد نظامی، بُعد دیپلماتیک، بُعد اقتصادی و بُعد فناوری است (هافمن، ۲۰۰۷: ۱۷۲).

^۱ Hoffman's Hybrid Warfare Theory

^۲ Early, B

ج) کنفرانس امنیتی مونیخ^۱

کنفرانس امنیتی مونیخ در گزارش منتشرشده خود در سال ۲۰۱۵، جنگ ترکیبی را مجموعه‌ای از ابزارها و شیوه‌های مختلف، شامل: (۱) جنگ دیپلماتیک، (۲) نیروهای ویژه، (۳) نیروهای نامنظم و چریکی، (۴) جنگ کلاسیک نظامی، (۵) جنگ اطلاعاتی و تبلیغاتی، (۶) حملات سایبری، (۷) جنگ اقتصادی و (۸) حمایت از آشوب‌های داخلی، معرفی می‌کند.

بر اساس این دیدگاه، اگرچه ایالات متحده آمریکا در دهه گذشته، همراه با متحدان بین‌المللی خود، توان مقابله با تهدیدهای نامنظم ناشی از بازیگران غیردولتی را تا حد زیادی افزایش داده است، اما هم‌زمان با چالشی متفاوت مواجه شده است. این چالش ناشی از شکل‌گیری ترکیبی جدید از حملات نامنظم علیه ایالات متحده، شرکای آن در ناتو و سایر کشورهاست. این شکل جدید از تهدید، ترکیبی از ابزارها و روش‌های متعارف، نامنظم و نامتقارن را در بر می‌گیرد (قاسمی واسماعیلی، ۱۳۹۶: ۶۷، ۶۸).

شکل شماره (۱) ابعاد و ابزارهای جنگ ترکیبی

منبع: کنفرانس امنیتی مونیخ ۲۰۱۵

د) نظرات فرماندهی معظم کل قوا (مدظله العالی)^۲

فرماندهی معظم کل قوا (مدظله العالی) نیز در خصوص جنگ آینده می‌فرماید:

"ممکن است تهاجمات در آینده، این چنین صریح و روباز و سهل‌الدفع نباشد و ممکن است پیچیده‌تر باشد و لذا پیچیدگی و ایمان قوی لازم است." (بیانات در جمع بسیجیان، ۱۳۶۹/۰۶/۲۹)

فرماندهی معظم کل قوا (مدظله العالی) نیز در بیانات خود بر اهمیت و ابعاد جنگ اقتصادی دشمن علیه نظام اسلامی تأکید کرده‌اند: "من برنامه‌های استکبار جهانی علیه ملت ایران را در سه جمله خلاصه می‌کنم؛ اول؛ جنگ روانی.

دوم؛ جنگ اقتصادی.

^۱ Munich Security Conference-2015

^۲ برگرفته از پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله العالی)؛ در نشانی: KHAMENEI.IR

سوم؛ مقابله با پیشرفت و اقتدار علمی.

دشمنی‌های استکبار با ملت ما در این سه قلم عمده خلاصه می‌شود. البته اینها را باید دستگاه‌های تبلیغاتی و رسانه‌ها و شخصیت‌های سیاسی، بیشتر برای مردم توضیح بدهند. من اجمالاً سرفصل و خلاصه‌ای از مطالب را به شما عرض می‌کنم. " (اجتماع بزرگ زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی، ۱۳۸۶/۰۱/۰۱)

«با ما جنگ اقتصادی کردند و سال‌های متمادی است دارند با ما جنگ اقتصادی می‌کنند؛ این [جنگ] را به شدت رساندند. امروز هم این جنگ اقتصادی ادامه دارد؛ تحریم، یکی از بخش‌های جنگ اقتصادی با ماست... امروز آنچه مطرح است برای دشمنان ما، جنگ اقتصادی است؛ اتاق جنگ آمریکا علیه ما عبارت است از: وزارت خزانه‌داری آمریکا که همان وزارت اقتصاد و دارایی‌شان است؛ آنجا اتاق جنگ با ماست». (دیدار با کارگران، ۱۳۹۷/۲/۱۰).

ایشان در تبیین ضرورت شناخت جنگ ترکیبی و تلاش برای ارائه‌ی راهبرد و راهکارهای مناسب فرمودند:

"امروز جنگ‌های دنیا جنگ‌های ترکیبی است. می‌دانید؛ جنگ سخت و جنگ نرم و جنگ فکری و جنگ فرهنگی و جنگ با سلاح‌های گوناگون و جنگ شناختی و امثال اینها با همدیگر، مایه‌ی تهاجم به یک ملت یا یک کشور است. بازی‌های جنگ بایستی بتواند همه‌ی این لایه‌ها را با شیوه‌های نو، با شیوه‌های روزآمد، ان شاءالله تأمین کند." (بیانات در جمع دانش آموزان، ۱۴۰۱/۰۷/۱۱)

۲-۲. مدل مفهومی پژوهش

همان‌طور که بیان شد، در نظریه تکامل جنگ‌ها، هر نسل جنگ از نظر شیوه‌ها و رویه‌های جنگیدن، تفاوت‌های اساسی با نسل پیشین دارد. به عبارت دیگر، تغییر نسل جنگ پس از شکل‌گیری یک نقطه عطف حاصل می‌شود؛ نقطه عطفی که موجب تغییرات بنیادین و گسست در راهبردهای نظامی و حرکت آن‌ها به سوی الگویی نوین در مهم‌ترین حوزه‌های جنگ، یعنی سامانه‌ها، رویه‌ها، سازمان‌دهی و مفاهیم، می‌شود (حسینلو، ۱۳۹۶).

در مطالعه و بررسی صورت گرفته در زمینه نظریه‌های مرتبط با جنگ ترکیبی نیز، وجه اشتراک همه‌ی نظریه‌ها، چندبعدی بودن، محو شدن مرزهای جنگ و صلح و اهمیت حوزه‌های غیرنظامی می‌باشد که مصادیق آن نیز در تحلیل تحولات اخیر جهان (از جمله غرب آسیا و اکران) دیده می‌شود. بر این اساس، چارچوب نظری این پژوهش به طور خلاصه در سه محور اصلی زیر تدوین می‌گردد:

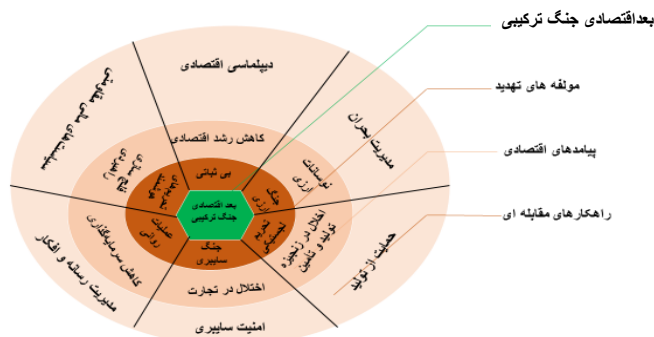
الف) نظریه جنگ ترکیبی هافمن: نظریه جنگ ترکیبی هافمن، پایه و هسته مرکزی چارچوب نظری پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهد. بر اساس این دیدگاه، دشمنان به‌جای جنگ تمام‌عیار کلاسیک، از ترکیبی از ابزارها و شیوه‌ها، شامل عملیات نظامی محدود، جنگ اقتصادی، جنگ روانی، جنگ اطلاعاتی، عملیات سایبری و بهره‌گیری از ناآرامی‌های اجتماعی، استفاده می‌کنند. در این پژوهش، بُعد اقتصادی به‌عنوان یکی از ارکان اصلی جنگ ترکیبی، مورد تأکید و بررسی قرار گرفته است.

ب) بیانیه اجلاس امنیتی مونیخ (۲۰۱۵): این سند به عنوان یکی از شواهد و مستندات بین المللی برای تأیید وجود و اهمیت پدیده جنگ ترکیبی در ادبیات راهبردی غرب مورد استفاده قرار گرفته است. در این اجلاس، مقامات غربی به صراحت نسبت به استفاده روسیه از تاکتیک‌ها و شیوه‌های جنگ ترکیبی علیه اوکراین هشدار دادند. از این منظر، جنگ ترکیبی از یک مفهوم صرفاً نظری فراتر رفته و به عنوان یک تهدید عملی و عینی در عرصه بین المللی مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین، استناد به این سند می‌تواند به تقویت مبنای بین المللی پژوهش کمک کند؛ زیرا نشان می‌دهد جنگ ترکیبی به عنوان یک دغدغه امنیتی در سطح جهانی مطرح بوده و در این اجلاس نیز جنگ اقتصادی به عنوان یکی از ابعاد مهم آن مورد توجه قرار گرفته است.

پ) گفتمان و بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی): این بخش، چارچوب بومی و راهبردی پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهد؛ زیرا دیدگاه‌های ایشان درباره «جنگ همه‌جانبه دشمن»، «جنگ اقتصادی» و «مقابله با جنگ نرم»، به عنوان مبنای جهت‌دهنده برای تحلیل تهدیدات و ارائه راهکارهای مقابله با آن‌ها در بستر جمهوری اسلامی ایران مورد استفاده قرار گرفته است. توجه به بیانات ایشان، ضمن تبیین مبنای ارزشی و راهبردی پژوهش، چارچوبی متناسب با شرایط و اقتضات نظام جمهوری اسلامی ایران برای تحلیل تهدیدات و تدوین راهکارهای مقابله با آن‌ها فراهم می‌کند. بنابراین، پژوهش حاضر با تلفیق این سه رویکرد، چارچوب نظری منسجمی را شکل می‌دهد که در آن:

نظریه هافمن، زبان تحلیلی و علمی لازم برای فهم پدیده جنگ ترکیبی را فراهم می‌کند. سند مونیخ، عینیت و مصداق خارجی این پدیده را نشان می‌دهد و بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، چارچوب ادراکی، ارزشی و راهبردی بومی را برای تحلیل و پاسخ به این تهدید تعیین می‌کند.

در نهایت، این چارچوب سه‌گانه، مبنایی برای شناسایی ابعاد اقتصادی جنگ ترکیبی علیه جمهوری اسلامی ایران و با بهره‌گیری از شبکه مضامین مرتبط با راهکارهای مقابله با این ابعاد، مبنایی برای شناسایی و تدوین راهکارهای مقابله با جنگ اقتصادی فراهم می‌آورد. بر این اساس، مدل مفهومی پژوهش را می‌توان به صورت نمودار زیر ترسیم کرد.

نمودار شماره (۱) مدل مفهومی مقابله با بعد اقتصادی جنگ ترکیبی

منبع: نگارندگان پژوهش

۲-۳. پیشینه پژوهش

برای پیشینه‌سنجی این پژوهش، منابع معتبر و پژوهشی دانشگاه‌های وابسته به نیروهای مسلح در سطح کلانشهر تهران (به روش مطالعه اسنادی) و همچنین منابع معتبر موجود در وبگاه‌ها و درگاه‌های مجازی محل رجوع و مورد توجه بوده و در واقع پیشینه پژوهش حاضر، از این طریق به دست آمده است.

۲-۳-۱. مطالعات خارجی

نیومن و فارل^۱ (۲۰۲۵) در مقاله‌ای تحلیلی با عنوان «اقتصاد جهانی تسلیح شده» که در ۱۹ آگوست سال ۲۰۲۵ در نشریه «فارن افرز»^۲ منتشر شده است، از اقتصاد به مثابه ابزار جنگ در عصر معاصر یاد نموده و استدلال می‌کنند که دورانی جدید از «وابستگی تسلیح شده» آغاز شده است که در آن دیگر قدرتها (به ویژه چین) نیز یاد گرفته‌اند که از این ابزار (جنگ اقتصادی) استفاده و حتی آمریکا را تهدید کنند. آنها به مثال عینی مواد معدنی نادر که چین کنترل آن را در اختیار دارد در ازای آن، آمریکا مجبور به تعدیل محدودیت‌هایش بر صادرات تراشه‌ها شده، اشاره می‌کنند. در واقع این مقاله نشان می‌دهد که «جنگ اقتصادی» امروز، رقابتی دوسویه بر سر کنترل نقاط استراتژیک در شبکه‌های جهانی است.

فارل و همکاران^۳ (۲۰۲۴) در کتابی با عنوان «لایه‌های زیرین امپراطوری»^۴ (امپراطوری زیرزمینی)، این پژوهش به تاریخچه و جزئیات عملی چگونگی تبدیل زیرساخت‌های مالی و اطلاعاتی جهانی به ابزار اعمال قدرت و فشار اقتصادی توسط ایالات متحده آمریکا، به‌ویژه پس از حوادث ۱۱ سپتامبر، می‌پردازد و با تمرکز بر سازوکارهای اجرایی و نمونه‌های عینی، از جمله نقش دلار و تحریم‌های مالی، ابعاد عملیاتی این رویکرد را تبیین می‌کند. این کتاب که ماهیتی افشاگرانه دارد، جاسوسی و تحریم‌های اقتصادی را به‌عنوان دو محور اصلی مورد توجه قرار داده و درصدد پاسخ به این پرسش است که چگونه ایالات متحده آمریکا اقتصاد جهانی را به ابزاری برای اعمال قدرت تبدیل کرده و چگونه به چنین ظرفیت گسترده‌ای در این زمینه دست یافته است.

نویسنده در ادامه، ضمن تشریح روش‌های متعدد به‌کارگیری این قدرت اقتصادی، بیان می‌کند که ایالات متحده آمریکا، در راستای حفاظت از منافع و امنیت خود، به‌تدریج شبکه‌های اقتصادی گسترده و پویا را به ابزارهایی برای اعمال سلطه و نفوذ تبدیل کرده است. وی همچنین تأکید می‌کند که تلاش‌های ایالات متحده برای کسب و حفظ سلطه در این حوزه می‌تواند پیامدها و آسیب‌های گسترده‌ای برای اقتصاد جهانی به همراه داشته باشد.

^۱ Newman & Farrell

^۲ Foreign Affairs

^۳ Farrell et al

^۴ بخشی از این کتاب در قالب گزارشی با موضوع "روش آمریکایی جنگ اقتصادی؛ آیا آمریکا از قدرتمندترین سلاحش بیش از حد استفاده می‌کند؟" در پایگاه خبری اکو ایران (تصویر اقتصاد ایران) در تاریخ ۱۹ آذر ۱۴۰۲ ترجمه و منتشر شده است.

ماناهن و کولن^۱ (۲۰۲۲) در کتابی با عنوان «آشنایی و مقابله با جنگ ترکیبی» که در سال ۱۴۰۲ توسط جواد باجلانی ترجمه و توسط نشر غیرانتفاعی آفاق منتشر شده است، تلاش شده است با ارزیابی مبانی و مفاهیم مرتبط با جنگ ترکیبی، از سردرگمی مفهومی در این حوزه کاسته و زبان مشترکی برای توصیف این مفهوم ایجاد شود. در این کتاب، جنگ ترکیبی پدیده‌ای گسترده و فراگیر توصیف شده است که بر استفاده هم‌زمان از ابزارهای متعدد قدرت، متناسب با آسیب‌پذیری‌های خاص در طیف گسترده‌ای از کارکردهای اجتماعی، با هدف دستیابی به آثار هم‌افزا استوار است.

بر این اساس، تازگی نسبی جنگ ترکیبی در توانایی یک بازیگر برای همگام‌سازی و هماهنگ‌سازی هم‌زمان چندین ابزار قدرت، از جمله ابزارهای اقتصادی، و بهره‌گیری آگاهانه از خلاقیت، ابهام، غیرخطی بودن و عناصر شناختی جنگ نهفته است. جنگ ترکیبی می‌تواند توسط بازیگران دولتی یا غیردولتی اجرا شود و معمولاً به‌گونه‌ای طراحی می‌شود که در زیر آستانه شناسایی و پاسخ آشکار باقی بماند. این نوع جنگ همچنین از سرعت، گستره و فراگیری فناوری‌های دیجیتال، که از ویژگی‌های عصر اطلاعات کنونی است، بهره می‌گیرد. مالدر^۲ (۲۰۲۲)، در کتابی با عنوان «سلاح اقتصادی: ظهور تحریم به مثابه ابزاری برای جنگ مدرن» که توسط علیرضا شفیعی نسب نیز ترجمه شده است^۳، به تاریخچه تحریم‌های اقتصادی از جنگ جهانی اول به بعد پرداخته و در ادامه، چگونگی تبدیل تحریم‌ها به ابزاری عادی و متداول برای اعمال فشار و درگیری، خارج از وضعیت جنگی رسمی، را تبیین می‌کند. مالدر در این کتاب، باور رایج مبنی بر اینکه تحریم‌ها جایگزینی برای جنگ هستند را به چالش کشیده و استدلال می‌کند که تحریم‌ها در بسیاری از موارد، در تحقق اهدافی همچون تغییر رژیم‌ها ناموفق بوده‌اند و در مقابل، بخش قابل توجهی از هزینه‌ها و آسیب‌های ناشی از آن‌ها بر مردم عادی تحمیل شده است.

جانسون و مک‌الو^۴ (۲۰۱۶) در کتابی با عنوان «جنگ ترکیبی» که در سال ۱۳۹۶ توسط دانشکده فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران ترجمه و منتشر شده است، مفهوم «جنگ ترکیبی» به‌عنوان یکی از پارادایم‌های نوین و غالب در منازعات قرن بیست‌ویکم مورد بررسی و تبیین قرار گرفته است. نویسندگان ضمن تحلیل اجزای تشکیل‌دهنده جنگ ترکیبی، ابعاد آن را شامل جنگ نظامی متعارف، عملیات اطلاعاتی، جنگ سایبری، جنگ اقتصادی، دیپلماسی و استفاده از نیروهای نیابتی می‌دانند و در ادامه، با ارائه نمونه‌های عینی و مطالعه موردی، به بررسی مصادیقی از جنگ ترکیبی در جهان معاصر می‌پردازند.

در این کتاب، در تبیین ویژگی‌های جنگ ترکیبی تأکید می‌شود که مرز مشخصی میان «جنگ» و «صلح» وجود ندارد و این نوع جنگ غالباً در «منطقه خاکستری» جریان می‌یابد. هدف اصلی آن نیز تضعیف و بی‌ثبات‌سازی کشور هدف و قرار دادن آن در آستانه یک جنگ تمام‌عیار و متعارف است. از این منظر، مقابله

¹ Monaghan and Cullen

² Mulder

^۳ ترجمه‌ی مذکور، در اسفندماه سال ۱۴۰۱ در وب سایت ترجمان منتشر شده است.

⁴ Johnson & McAuliffe

مؤثر با جنگ ترکیبی مستلزم تغییر در تفکر راهبردی، ایجاد ساختار فرماندهی یکپارچه و انعطاف‌پذیر و نیز تقویت تاب‌آوری جامعه در برابر حملات اطلاعاتی، روانی و سایبری است. این کتاب، ضمن ارائه چارچوبی برای تحلیل مناقشات معاصر و رفتار بازیگرانی همچون روسیه و چین، از منابع قابل توجه در حوزه مطالعات امنیت ملی و راهبردی به شمار می‌رود. باین‌حال، با وجود اشاره به جنگ اقتصادی به‌عنوان یکی از ابعاد مهم جنگ ترکیبی، به‌صورت مشخص و تفصیلی به ابعاد اقتصادی این نوع جنگ، سازوکارهای اعمال آن و راهکارهای مقابله با تهدیدات اقتصادی ناشی از جنگ ترکیبی نمی‌پردازد. از این‌رو، خلأ موجود در تبیین ابعاد اقتصادی جنگ ترکیبی و ارائه راهکارهای متناسب برای مقابله با آن، زمینه‌ای برای تمرکز پژوهش حاضر بر این بُعد فراهم می‌کند.

۲-۳-۲. پیشینه‌های داخلی

کلانتری (۱۴۰۳) در مقاله‌ای با عنوان «ماهیت جنگ ترکیبی آمریکا علیه ج.ا. ایران»، جنگ ترکیبی آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران، ترکیبی از قدرت سخت، نرم و هوشمند و مبتنی بر راهبرد «فروپاشی از درون و فشار از بیرون» معرفی شده است. بر اساس این راهبرد، ایالات متحده آمریکا ضمن حفظ گزینه‌های مختلف برای مقابله با جمهوری اسلامی ایران، از مجموعه‌ای از استراتژی‌ها، روش‌ها و ابزارهای متنوع در سطوح مختلف استفاده می‌کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که جنگ ترکیبی آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران دارای ۱۰ اصل و ۲۴ ویژگی است و بر بستر نارسایی‌های داخلی، با تمرکز بر شناسایی و بهره‌گیری از نقاط ضعف و نیز روایت‌سازی و تصویرپردازی از وضعیت موجود، در سه سطح کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت شکل گرفته است.

از منظر ارتباط با پژوهش حاضر، یکی از مهم‌ترین وجوه اشتراک این مطالعه، شناسایی «جنگ اقتصادی» به‌عنوان یکی از ابعاد اصلی جنگ ترکیبی آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران است. در این پژوهش، جنگ اقتصادی در چارچوب راهبرد فشار و تضعیف از درون مورد توجه قرار گرفته است. باین‌حال، تمرکز اصلی مطالعه مذکور بر تبیین ماهیت، اصول و ویژگی‌های کلی جنگ ترکیبی آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران بوده و به‌صورت تفصیلی به شناسایی مؤلفه‌ها و ابعاد جنگ اقتصادی و راهکارهای مقابله با آن نپرداخته است. از این‌رو، پژوهش حاضر ضمن بهره‌گیری از این یافته‌ها، به‌طور مشخص بر شناسایی ابعاد اقتصادی جنگ ترکیبی و تدوین راهکارهای مقابله با آن تمرکز دارد.

احمدی و شمس اسفندآبادی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «الگوی راهبردی دیپلماسی تجاری ج.ا. ایران با توجه به جنگ اقتصادی (تحریم اقتصادی)، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و تجارب کشورهای منتخب» با هدف ارائه الگوی راهبردی دیپلماسی تجاری جمهوری اسلامی ایران، با استفاده از مطالعه کتابخانه‌ای و مصاحبه با نخبگان و بهره‌گیری از روش داده‌بنیاد، به بررسی موضوع پرداخته است. نتایج پژوهش، الگوی پیشنهادی دیپلماسی تجاری جمهوری اسلامی ایران را در قالب ۱۰ راهبرد کلی ارائه می‌کند: (۱) انتشار سند دیپلماسی تجاری؛ (۲) مشارکت بخش خصوصی؛ (۳) اصلاح ساختار نهادی؛ (۴) حذف خودتحریمی؛ (۵) تربیت دیپلمات‌های تجاری توانمند؛ (۶) مدیریت بخش واردات؛ (۷) ایجاد تنوع در صادرات و پرهیز از خام‌فروشی؛ (۸)

حمایت از شرکت‌ها و کسب‌وکارهای داخلی؛ ۹) اولویت‌دهی به کشورهای همسایه؛ و ۱۰) اتصال به زنجیره ارزش جهانی.

کایینی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «تدوین راهبردهای پدافند غیرعامل در جنگ اقتصادی با رویکرد تأمین مایحتاج اساسی مردم»، با هدف تدوین راهبردهای تأمین، ذخیره‌سازی و توزیع مایحتاج اساسی مردم به‌منظور مقابله با تحریم‌های اقتصادی دشمن در چارچوب الگوی اقتصاد مقاومتی و با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، راهبردهای مقابله با جنگ اقتصادی مورد بررسی قرار گرفته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که راهبردهایی همچون تبیین اهداف دشمن و جلب مشارکت همگانی برای دفاع از عزت ملی، فرهنگ‌سازی در جهت مصرف تولیدات داخلی، اولویت‌بخشی به توسعه بخش کشاورزی و تولید اقلام راهبردی، مدیریت ذخایر و منابع ارزی کشور در راستای تأمین نیازهای اساسی، خرید اقلام ضروری و مقابله با سودجویی و فرصت‌طلبی، از جمله راهبردهای پدافند غیرعامل در مقابله با تحریم‌های اقتصادی دشمن محسوب می‌شوند. وجه اشتراک این پژوهش با پژوهش حاضر، توجه به «تحریم‌های هوشمند مالی» در قالب «جنگ اقتصادی» به‌عنوان یکی از رویکردهای اصلی جنگ ترکیبی علیه جمهوری اسلامی ایران است.

قاسمی و اسماعیلی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «جنگ ترکیبی در سیستم بین‌المللی پیچیده آشوبی»، جنگ ترکیبی به‌عنوان ترکیبی از ابزارهای متعارف، نامنظم و ناهمگون معرفی شده است. بر اساس یافته‌های این پژوهش، جنگ ترکیبی شامل استفاده یک بازیگر دولتی یا غیردولتی از تمامی ابزارهای در دسترس، از جمله ابزارهای دیپلماتیک، اطلاعاتی، نظامی (نیروهای نظامی منظم، نامنظم و نیروهای ویژه)، اقتصادی و سایبری و همچنین حمایت از ناآرامی‌های محلی، با هدف ایجاد بی‌ثباتی در کشور هدف است.

۳-۳-۲. شکاف‌های پژوهشی و نکات مغفول مانده

در بازه زمانی انجام این پژوهش و پیش از آن، اگرچه به ابعاد متنوع جنگ ترکیبی، رویکردهای نوین و تهدیدات ناشی از آن پرداخته شده است، لیکن با وجود تعدد پژوهش‌ها در این حوزه، توجه کافی و شایسته‌ای به بُعد اقتصادی جنگ ترکیبی و راهکارهای مقابله‌ای متناظر با هر یک از محورهای تهدید شناسایی‌شده نشده است. در اغلب منابع مورد بررسی، به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم، بیشتر به معرفی مفهوم جنگ ترکیبی، زمینه‌های کاربست آن و ابعاد نظری یا کاربردی این نوع جنگ پرداخته شده است. از جمله مهم‌ترین کاستی‌های منابع مورد مطالعه می‌توان به فقدان تحلیل جامع از بُعد اقتصادی جنگ ترکیبی و عدم توجه کافی به تعامل این بُعد با سایر ابعاد و حوزه‌های جنگ ترکیبی اشاره کرد.

از این‌رو، پژوهش حاضر در پی آن است تا با مطالعه عمیق یکی از مهم‌ترین ابعاد جنگ ترکیبی علیه جمهوری اسلامی ایران، یعنی بُعد اقتصادی، شناخت و درک دقیق‌تری از ابعاد و مؤلفه‌های آن به دست آورد و در ادامه، با نگاهی نو به موضوع، چارچوبی برای احصاء و تبیین راهکارهای مقابله با تهدیدات اقتصادی ناشی از جنگ ترکیبی ارائه کند.

۳. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی است؛ زیرا تلاش می‌کند با شناسایی ابعاد اقتصادی جنگ ترکیبی، راهکارهایی برای مقابله با چالش‌ها و تهدیدات آن در حوزه اقتصادی ارائه دهد و نتایج حاصل از آن می‌تواند مورد استفاده تصمیم‌گیران و دستگاه‌های اجرایی قرار گیرد. همچنین، پژوهش حاضر از نظر رویکرد، آمیخته (کیفی-کمی) است و با بهره‌گیری از روش‌های کیفی و کمی، به شناسایی ابعاد اقتصادی جنگ ترکیبی و تبیین راهکارهای مقابله با آن می‌پردازد.

جامعه آماری بخش کیفی پژوهش شامل خبرگان و متخصصان حوزه‌های امنیت ملی، امنیت اقتصادی، امنیت داخلی و اقتصاد است که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم با موضوع جنگ ترکیبی و ابعاد اقتصادی آن ارتباط دارند. نمونه‌گیری در این بخش به‌صورت هدفمند و با معیار برخورداری از تجربه و دانش تخصصی در حوزه امنیت اقتصادی و جنگ ترکیبی انجام می‌شود. در مجموع، ۴۰ نفر از خبرگان، شامل استادان دانشگاه، پژوهشگران حوزه امنیت و کارشناسان نهادهای مرتبط با حوزه‌های مختلف اقتصادی، به‌عنوان مشارکت‌کنندگان بخش کیفی انتخاب می‌شوند. تعداد مشارکت‌کنندگان نیز با توجه به اصل کفایت و اشباع نظری تعیین و در صورت حصول اشباع نظری، فرایند نمونه‌گیری متوقف خواهد شد. بنابراین، ابزارهای گردآوری داده‌ها در دو سطح کیفی و کمی طراحی شده است.

الف) بررسی اسناد و منابع کتابخانه‌ای:

شامل مقالات علمی-پژوهشی داخلی و خارجی، گزارش‌های اندیشکده‌های بین‌المللی، اسناد رسمی امنیتی و دفاعی و تحلیل محتوای رسانه‌ای.

ب) مصاحبه نیمه‌ساختار یافته:

مصاحبه و گفتگو با خبرگان، به‌منظور استخراج داده‌های عمیق در زمینه ابعاد اطلاعاتی جنگ ترکیبی و راهکارهای مقابله‌ای.

ج) پرسشنامه محقق ساخته:

پس از مصاحبه با خبرگان و نتایج حاصل از مصاحبه‌ها و با توجه به چارچوب و ادبیات نظری پژوهش، پرسشنامه محقق ساخته طراحی گردید که در نهایت، داده‌های گردآوری‌شده ابتدا کدگذاری شده و سپس مضامین اصلی استخراج می‌گردد. روش تحلیل داده‌ها، تحلیل مضمون است که امکان کشف الگوها، مضامین و راهبردهای کلیدی در داده‌ها را فراهم می‌آورد. برای انجام فرایند تحلیل کیفی داده‌ها، از نرم‌افزار اس.پی.اس.اس^۱ استفاده شده است. این نرم‌افزار؛ قابلیت سازماندهی داده‌های متنی، کدگذاری و استخراج شبکه‌ای مضامین را داراست و در پژوهش‌های کیفی به‌طور گسترده مورد استفاده قرار می‌گیرد. برای اطمینان از روایی و پایایی یافته‌ها، از اعتبارسنجی خبرگان و بازبینی توسط مشارکت‌کنندگان استفاده می‌شود. بدین

^۱ SPSS

صورت که یافته‌های استخراج‌شده در اختیار برخی از مصاحبه‌شوندگان قرار می‌گیرد تا صحت و انسجام نتایج مورد تأیید قرار گیرد. بر این اساس، با روش تحقیق حاضر، امکان استخراج یافته‌های معتبر و بومی فراهم شده و بستر لازم برای ورود به بخش «یافته‌ها» و تحلیل راهکارهای مقابله با بعد اقتصادی جنگ ترکیبی علیه جمهوری اسلامی ایران را مهیا می‌سازد.

۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

۴-۱. یافته‌های توصیفی

جامعه آماری این تحقیق، متخصصان و تصمیم‌گیرندگان حوزه‌های اقتصادی، امنیتی و فناوری هستند که درک عمیقی از تهدیدات اقتصادی علیه ایران و راهکارهای مقابله با آن دارند. این جامعه بسیار ناهمگن و تخصصی است و جامعه نمونه آن با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند انجام شده که براین اساس، حجم نهایی نمونه شامل ۴۰ نفر از خبرگان، متخصصان و تصمیم‌گیرندگان حوزه‌های اقتصادی، امنیتی و فناوری بوده است. یافته‌های توصیفی در ارتباط با محتوای پژوهش (شناسایی تهدیدات و راهکارها) در جداول ذیل خلاصه شده است:

جدول شماره (۱) میزان موافقت با شناسایی تهدیدات اصلی (در مقیاس لیکرت ۵ نقطه‌ای)

بسیار مخالف	مخالف	بی‌طرف	موافق	بسیار موافق	راهکار
۰٪	۳٪	۷٪	۳۵٪	۵۵٪	تحریم‌های مالی و بانکی
۰٪	۰٪	۵٪	۳۰٪	۶۵٪	تحریم‌های حوزه انرژی و حمل و نقل
۰٪	۳٪	۱۷٪	۳۰٪	۵۰٪	تضعیف نظام مالی و بانکی (جلوگیری از سرمایه‌گذاری، کاهش ارزش پول ملی و..)
۰٪	۸٪	۲۲٪	۲۵٪	۴۵٪	تورم و بی‌ثبات سازی اقتصادی
۱۱٪	۷٪	۱۲٪	۳۰٪	۴۰٪	جنگ ارزی
۰٪	۵٪	۵٪	۳۰٪	۶۰٪	حملات سایبری
۷٪	۱۱٪	۱۲٪	۳۰٪	۴۰٪	عملیات روانی (تشدید بی اعتمادی به نظام مالی، بانکی و سرمایه‌گذاری و..)

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول شماره (۲) میزان موافقت با راهکارهای کلیدی (در مقیاس لیکرت ۵ نقطه‌ای)

بسیار مخالف	مخالف	بی‌طرف	موافق	بسیار موافق	راهکار
۰٪	۵٪	۱۰٪	۴۰٪	۴۵٪	تقویت دیپلماسی اقتصادی فعال
۰٪	۳٪	۷٪	۲۵٪	۶۵٪	حمایت و جهش در تولید داخلی
۰٪	۵٪	۱۰٪	۳۵٪	۵۰٪	توسعه مکانیزم‌های پرداخت جایگزین (تجارت غیردلاری)
۰٪	۰٪	۵٪	۲۰٪	۷۵٪	افزایش امنیت سایبری

بسیار مخالف	مخالف	بی طرف	موافق	بسیار موافق	راهکار
۰٪	۱۰٪	۲۰٪	۳۰٪	۴۰٪	اصلاح و تقویت نظام بانکی و مالی
۰٪	۵٪	۵٪	۳۰٪	۶۰٪	حمایت از اقتصاد دانش بنیان

منبع: یافته های پژوهش

الف) مهم ترین تهدیدهای اقتصادی جنگ ترکیبی از دیدگاه نمونه:

- تحریم های مالی، بانکی، انرژی و حمل نقل (به عنوان موثرترین ابزار)
- تضعیف نظام مالی و بانکی و امنیت اقتصادی (نظیر؛ جلوگیری از سرمایه گذاری، کاهش ارزش پول ملی و ... حملات سایبری به زیرساخت های حیاتی و ...).
- تورم، بی ثبات سازی اقتصادی و جنگ ارزی.
- جنگ روانی (تشدید بی اعتمادی به نظام مالی، بانکی و سرمایه گذاری، فرار سرمایه و ...).

ب) اولویت بندی راهکارها از نظر نمونه آماری:

از پاسخ دهندگان خواسته شد سه راهکار را به عنوان اولویت های اصلی خود انتخاب کنند. نتایج حاصل از این اولویت بندی به شرح زیر است:

- رتبه اول: حمایت و جهش تولید داخلی و کاهش وابستگی؛ ۸۵ درصد از پاسخ دهندگان این راهکار را در میان سه اولویت اصلی خود انتخاب کردند.
- رتبه دوم: افزایش امنیت سایبری زیرساخت های اقتصادی؛ ۷۰ درصد از پاسخ دهندگان این راهکار را در میان سه اولویت اصلی خود قرار دادند.
- رتبه سوم: تقویت دیپلماسی اقتصادی به منظور کاهش آثار و دور زدن تحریم ها؛ ۶۵ درصد از پاسخ دهندگان این راهکار را در میان سه اولویت اصلی خود انتخاب کردند.

ج) در جمع بندی نهایی یافته های توصیفی، درخصوص راهکارهای اساسی و زیرساختی، مانند «تقویت و حمایت از تولید داخلی و کاهش وابستگی اقتصادی» و «ارتقای امنیت سایبری»، اتفاق نظر نسبتاً بالایی در میان خبرگان وجود دارد. این راهکارها می توانند به عنوان پیش نیاز اجرای سایر اقدامات مقابله ای تلقی شوند. همچنین، پاسخ دهندگان در شناسایی و اولویت بندی تهدیدات اصلی، شامل انواع تحریم ها، جنگ ارزی و بی ثبات سازی اقتصادی، حملات سایبری و جنگ روانی، همسویی و درک مشترکی داشته اند که نشان دهنده شناخت نسبتاً عمیق و مشترک آنان از ماهیت جنگ ترکیبی اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران است. یافته ها همچنین نشان می دهد که اگرچه راهکارهای کوتاه مدت، مانند دیپلماسی اقتصادی، ضروری هستند، اما از دیدگاه خبرگان، راهکارهای بلندمدت و مبتنی بر مقاومت سازی اقتصادی در اولویت بالاتری قرار دارند.

۴-۲. یافته های استنباطی

در این قسمت که مربوط به دسته بندی کدها و مفاهیم اولیه است، کدهایی که معانی یکسانی دارند در یک دسته قرار گرفتند و یک مفهوم معنادار برای هر دسته تعیین شد و همزمان در مقوله ها یا شاخص ها به همراه گویه ها و زیر شاخص های آن مشخص گردید. در این مرحله مدل مفهومی نهایی در سه سطح شامل ۵ مضمون فراگیر، ۹ مضمون سازمان دهنده و ۷۶ مضمون پایه استخراج شد. همچنین، تجزیه و تحلیل داده ها به صورت تکراری و با بازبینی چندباره انجام شد تا اشباع نظری در شناسایی مضامین اصلی و فرعی حاصل شود. در ادامه، مفاهیم و کدهای مرتبط با موضوع پژوهش شناسایی و در ستون های جداگانه، ذیل مفاهیم و کدهای استخراج شده، طبقه بندی شدند. در جدول شماره (۳)، مهم ترین مقوله ها، گویه ها و شاخص های کلیدی استنباط شده از مصاحبه های انجام شده با خبرگان ارائه شده است.

جدول شماره (۳) یافته های استنباطی از مصاحبه با خبرگان

ردیف	مقوله کلان	گویه / مقوله فرعی	شاخص / مفهوم کلیدی	نقل قول	شاهد
۱	راهبردهای کلان	لزوم اجرای کامل اقتصاد مقاومتی	عملیاتی سازی سیاست های کلی	ما تنها با شعار نمی توانیم مقابل دشمن بایستیم. باید تولید داخلی را به طور واقعی از وابستگی به خارج رها کنیم	متخصص اقتصادی
۲	ضرورت وحدت رویه بین قوا	انسجام نهادی	وحدت فرماندهی	اختلاف بین قوای مجریه، مقننه و قضائیه بزرگترین آسیب است. دشمن روی همین نقطه تمرکز کرده	مسئول پیشین
۳	دیپلماسی اقتصادی فعال	تنوع بخشی به شرکای تجاری	مشارکت جمعی	باید به سمت شرق و همسایگان برویم. عضویت در پیمان هایی مانند شانگهای یک ضرورت استراتژیک است	کارشناس روابط بین الملل
۴	راهکارهای مالی و پولی	توسعه سیستم پرداخت بین المللی جایگزین	حذف وابستگی به سوئیفت (SWIFT)	سیستم SEPAM باید گسترش یابد و با سیستم های کشورهای دوست هماهنگ شود	مسئول مالی و بانکی
۵	مدیریت بازار ارز با مکانیزم های نوین	ثبات ارزی	ایجاد ثبات	تزیق دلار تنها راه نیست. باید با ابزارهای مالی اسلامی مانند صکوک، نقدینگی را به تولید هدایت کرد	متخصص بازار سرمایه
۶	مبارزه با قاچاق ارز و کالا	شفافیت مالی و نظارت	حذف قاچاق	قاچاق سازمان یافته بزرگترین خیانت به اقتصاد ملی است و باید با آن مانند جاسوسی برخورد کرد	مسئول انتظامی- امنیتی

ردیف	مقوله کلان	گویه / مقوله فرعی	شاخص / مفهوم کلیدی	نقل قول	شاهد
۷	راهکارهای تجاری و صنعتی	خودکفایی در کالاهای اساسی	امنیت غذایی و دارویی	وابستگی دارویی ما یک نقطه بحرانی است. باید شرکت‌های دانش‌بنیان در این حوزه بسیج شوند	مدیر صنعتی و کارآفرین
۸	توسعه کریدورهای ترانزیتی شمال-جنوب	تبدیل تهدید به فرصت	موقعیت ژئوپلیتیک	اگر کریدور شمال-جنوب را فعال کنیم، نه تنها تحریم نمی‌شویم، بلکه برای رقبا ما نیز حیاتی می‌شویم	کارشناس لجستیک و روابط بین الملل
۹	حمایت واقعی از تولید داخلی	کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی	تولید داخلی	حمایت از تولید به معنای دادن وام نیست؛ به معنای رفع موانع بروکراسی و مقررات زائد است.	تولید کننده
۱۰	راهکارهای فناوریانه و امنیتی	تقویت امنیت سایبری زیرساخت‌های بانکی	دفاع سایبری	حمله به بانک‌ها فقط قطعی اینترنت نیست، تغییر یک رقم در دیتابیس می‌تواند فاجعه بیافریند	متخصص امنیت سایبری
۱۱	استفاده از فناوری بلاکچین در تجارت	شفافیت و امنیت در مبادلات	بلاکچین	با بلاکچین می‌توان مسیر کالا از مبدا تا مصرف را ردیابی و از قاچاق جلوگیری	متخصص سایبری و بلاکچین
۱۲	راهکارهای فرهنگی و اجتماعی	تقویت روحیه اعتماد عمومی و امید	جنگ روانی	رسانه ملی باید به جای نمایش مشکلات، راه‌حل‌ها و موفقیت‌های داخلی را نشان دهد	جامعه شناس
۱۳	فرهنگ‌سازی برای مصرف کالای داخلی	مشارکت مردمی	فرهنگ سازی	مردم، سربازان این جبهه هستند. وقتی آنها کالای ایرانی بخرند، بزرگترین ضربه را به دشمن می‌زنند	فعال فرهنگی
۱۴	افزایش سواد رسانه‌ای جامعه	مقابله با جنگ روانی اقتصادی	سواد رسانه ای	برخی با شایعه‌سازی بازار را به هم می‌ریزند. مردم باید یاد بگیرند منبع خبر را بررسی کنند.	روزنامه نگار و خبرنگار

منبع: یافته های پژوهش

در ادامه، برای انتخاب مضمون‌های پایه متون مصاحبه‌ها، اسناد، مبانی نظری و پژوهشی به دقت مورد مطالعه قرار گرفت و در نهایت کدها و نکات کلیدی موجود در مفاهیم مندرج در جدول شماره (۳) به عنوان مضمون‌های پایه مرتبط با راهکارهای مقابله با بعد اقتصادی جنگ ترکیبی انتخاب شدند. در مرحله دوم برای

طبقه‌بندی مضمون‌های سازمان دهنده، مقوله‌های به دست آمده از ترکیب و تلخیص مضمون‌های پایه، طبقه بندی گردید. در مرحله سوم، از ترکیب و تلخیص مضمون‌های سازمان دهنده، مضمون‌های فراگیر طبقه بندی شدند. در خاتمه، نتایج حاصل از این سه مرحله که پیش‌تر هر یک به‌صورت جداگانه در جداول مربوطه دسته‌بندی و طبقه‌بندی شده‌اند، به‌منظور جلوگیری از اطاله بحث، در یک جدول تجميع و در جدول شماره (۴) ارائه شده‌اند.

جدول شماره (۴) مضمون‌های پایه، سازماندهنده و فراگیر مرتبط با راهکارهای مقابله با بعد اقتصادی

مضمون های فراگیر	مضمون های سازمان دهنده	مضمون های پایه	
گذار از اقتصاد آسیب‌پذیر به اقتصاد تاب‌آور و مقاوم	ساماندهی راهبردی	سیاست گذاری	
		انسجام و هماهنگی بین نهادها	
		وحدت رویه بین قوا	
		تدوین سند راهبرد ملی مقابله با جنگ ترکیبی	
		دیپلماسی اقتصادی فعال	
		بهبود فضای کسب و کار	
		مبارزه جدی با قاچاق و فساد اقتصادی	
		لزوم اجرای کامل اقتصاد مقاومتی	
	ایمن‌سازی مالی		امنیت انرژی(آب، برق و..)
			امنیت اقتصادی
			امنیت حمل و نقل
			امنیت نظام بانکی
			تقویت بازار سرمایه
	توسعه ی فناوری و حمایت و تقویت تولید		توسعه ی هوش مصنوعی و حمایت کامل و همه جانبه از دانش بنیان
			استفاده و بکارگیری فناوری های نو و بلاکچین
			قطع وابستگی به واردات
			افزایش صادرات غیر نفتی
			گسترش تجارت مرزی،منطقه ای و بین المللی
			مقابله ی جدی با قاچاق
مقاومت فرهنگی		فرهنگ سازی در حمایت و استفاده از تولید و کالای داخلی	
		امید بخشی و تقویت سرمایه اجتماعی	
		ایجاد وحدت، انسجام و مشارکت اجتماعی	
		شفاف سازی	

مضمون های فراگیر	مضمون های سازمان دهنده	مضمون های پایه
ضرورت عزم ملی و هماهنگی تمام ساحتی در مقابله با جنگ ترکیبی	ساماندهی راهبردی	سیاست های کلان
		خط و مشی گذاری
		تدوین اسناد بالادستی و راهبردی
		وحدت و انسجام بخشی
	حکمرانی اقتصادی	قانون اقتصاد مقاومتی
		لزوم اجرای کامل قانون
		وحدت رویه، یکپارچگی و هماهنگی در اجرا
		تمرکز بر تولید و سرمایه گذاری داخلی
	هماهنگی و وحدت رویه بین قوا و دستگاه ها	ایجاد رویه و خط و مشی
		قوانین و مقررات
		هماهنگی و همکاری دستگاه ها
	مقاوم سازی فرهنگی و ساخت اجتماعی	سواد رسانه ای
تقویت سرمایه اجتماعی		
مشارکت و انسجام بخشی		
آگاه سازی و امید بخشی		
تقویت پایه های تولیدی و تجاری اقتصاد	همکاری وزارتخانه ها	
	حمایت همه جانبه از تولیدکنندگان	
	تبادل اطلاعات	
	اتاق عملیات مشترک	
استفاده از " فناوری به عنوان توانمندساز "	سند ملی امنیت اقتصادی	
	سند امنیت اطلاعات	
	حمایت از بلاکچین و هوش مصنوعی	
	سند تحول اقتصادی	
رفع وابستگی ها و شکوفایی ظرفیت های داخلی	ساختار مدیریت بحران اقتصادی و مبارزه با قاچاق	
	قطع وابستگی	
	تدوین قوانین و سند چشم انداز	
	توسعه صادرات و کاهش واردات	
حرکت به سمت خودکفایی	حمایت از فناوری های نوین	
	حمایت از خودکفایی و سرمایه های داخلی	
	توسعه فضای کسب و کار	
	حمایت حقوقی از دانش بنیان ها و بنگاه های اقتصادی مولد	
ارتقای سواد رسانه ای و آگاهی عمومی	آموزش همگانی سواد رسانه ای	آموزش دانش آموزان
		آموزش دانشگاهی
		آموزش کارکنان دولتی

مضمون های فراگیر	مضمون های سازمان دهنده	مضمون های پایه
	تقویت فرهنگ استفاده صحیح از فضای مجازی	آموزش خانواده‌ها
		مقابله با شایعات
		مدیریت زمان مصرف
		ارتقای اخلاق رسانه‌ای
		تولید محتوای سالم
	آموزش مقابله با جنگ روانی	تحلیل پیام‌های رسانه‌ای
		تشخیص اخبار جعلی
		مقابله با عملیات روانی
		تمرین سناریوهای بحران اطلاعاتی
	افزایش اعتماد عمومی به رسانه‌های داخلی	شفافیت در اخبار
		سرعت در اطلاع‌رسانی
		صداقت رسانه‌ای
		جلب مشارکت مردم
	ایجاد توان بازدارندگی سایبری	دکترین بازدارندگی
		توسعه سامانه‌های دفاع فعال
		ارتقای قدرت تهاجمی سایبری
		بازدارندگی فناورانه
ایمن‌سازی اقتصادی در برابر نفوذ و اختلال	ایمن‌سازی بخش مالی و پولی	سرمایه‌گذاری دولتی
		حمایت از استارت‌آپ‌ها
		ایجاد مراکز نوآوری
		تسهیلات مالی
	آموزش تخصصی نیروهای امنیتی	آموزش نیروهای نظامی
		آموزش کارشناسان امنیتی
		آموزش مدیران
		دوره‌های بین‌المللی
	فناوری و امنیت سایبری	شناسایی جاسوسان سایبری
		مقابله با بدافزارها
		رصد حملات پیچیده
		نفوذ معکوس

منبع: یافته‌های پژوهش

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۵-۱. یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش نشان داد که جنگ ترکیبی به‌ویژه در بُعد اقتصادی، یکی از مهم‌ترین و عینی‌ترین تهدید علیه جمهوری اسلامی ایران به شمار می‌رود. دشمنان با بهره‌گیری از ابزارهای متنوع همچون تحریم‌های هوشمند^۱، تحریم‌های هدفمند علیه بخش‌های حیاتی (نفت، بانک‌ها، فناوری)، جنگ ارزی و مالی^۲، دستکاری بازار، تضعیف ثبات مالی، اختلال در زنجیره تأمین، قطع دسترسی به سیستم‌های بانکی بین‌المللی (مانند سوئیفت^۳)، تورم و جنگ تجاری، کاهش عمده قیمت نفت برای تضعیف اقتصادهای وابسته به نفت، جنگ سایبری علیه زیرساخت‌های اقتصادی، عملیات روانی و رسانه‌ای و نفوذ اطلاعاتی، سعی در کاهش توان اقتصادی و تضعیف زیرساخت‌های مالی و ایجاد بی‌اعتمادی از این طریق در جامعه دارند.

بررسی مضامین استخراج‌شده نشان داد که برای مقابله مؤثر با این تهدیدات، باید به مجموعه‌ای از اقدامات چندلایه و هماهنگ در حوزه‌های حاکمیتی، حکمرانی اقتصادی، زیرساختی، سایبری، رسانه‌ای، نهادی، فرهنگی و بازدارندگی (اقتصاد مقاومتی) توجه شود. در این چارچوب، گذار از اقتصاد آسیب‌پذیر به اقتصاد تاب‌آور و مقاوم، ضرورت عزم ملی و هماهنگی تمام‌ساختی در مقابله با جنگ ترکیبی، تبدیل تهدید به فرصت از طریق تقویت درون‌زایی اقتصاد و حمایت از تولید داخلی، ارتقای سواد رسانه‌ای و آگاهی عمومی و ایمن‌سازی اقتصادی در برابر نفوذ و اختلال به‌عنوان پنج محور اصلی راهبردی مطرح می‌شوند. این محورها نشان می‌دهند که دفاع در برابر جنگ ترکیبی تنها با ابزار نظامی ممکن نیست، بلکه نیازمند نگاه جامع به حوزه‌های مختلفی چون؛ اقتصادی، فرهنگی، فناوری و نهادی و حتی سیاستی است.

بنابراین راهکارهای مقابله با بعد اقتصادی جنگ ترکیبی علیه جمهوری اسلامی ایران با توجه به نتایج پژوهش به شرح جدول زیر می‌باشد:

جدول شماره (۵) راهکارهای مقابله با بعد اقتصادی جنگ ترکیبی

راهکار	چگونگی اجرا	مستندات قانونی برای اجرا
۱) تقویت نظام مالی و بانکی	توسعه سیستم پرداخت بین‌المللی جایگزین (مثل سامانه سپام ^۴)	قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر (۱۳۹۴)
	گسترش پیمان‌های پولی دو یا چندجانبه (نظیر؛ چین، روسیه، ترکیه)	سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، ابلاغی فرماندهی معظم کل قوا (مذله مالی)، (۱۳۹۲)
	تقویت بانکداری دیجیتال داخلی	

^۱ Smart Sanctions

^۲ Financial Warfare

^۳ SWIFT

راهکار	چگونگی اجرا	مستندات قانونی برای اجرا
۲) توسعه تجارت غیردلاری	ایجاد بورس انرژی با محوریت معاملات غیردلاری	قانون برنامه ششم توسعه (ماده ۱۰۴)
	توسعه مکانیسم اینستکس ^۱ اروپایی برای تجارت با ایران	قانون الحاق ایران به سازمان همکاری شانگهای (۱۴۰۱)
	گسترش مبادلات پایاپای	
۳) امنیت سایبری اقتصادی	راه اندازی مرکز ملی فضای مجازی	قانون جرایم رایانه‌ای (۱۳۸۸)
	توسعه سامانه‌های پرداخت داخلی (شاپرک و..)	سند راهبردی امنیت سایبری (۱۴۰۰)
	تقویت زیرساخت‌های امنیتی بانک‌ها	
۴) حمایت از تولید داخلی	اعطای تسهیلات ارزی به صنایع راهبردی	قانون حمایت از صنایع دانش‌بنیان (۱۳۹۰)
	معافیت‌های مالیاتی برای تولیدکنندگان	قانون جهش تولید مسکن (۱۴۰۰)
	ایجاد مناطق ویژه اقتصادی مقاومتی	قانون الحاق به سازمان همکاری شانگهای (۱۴۰۱)
۵) دیپلماسی اقتصادی فعال	عضویت در سازمان‌های اقتصادی منطقه‌ای نظیر: (اگو، شانگهای و..)	
	توسعه روابط با کشورهای غیرهمسو با تحریم‌ها	سیاست‌های کلی برنامه هفتم توسعه (۱۴۰۳-۱۴۰۷)
	استفاده از مکانیسم‌های حل اختلاف بین‌المللی	
۶) مدیریت بحران‌های اقتصادی	ایجاد صندوق توسعه ملی با ماهیت ضدتحریمی	قانون تشکیل صندوق توسعه ملی (۱۳۹۸)
	تشکیل ستادهای ویژه مقابله با تحریم	آیین‌نامه اجرایی مدیریت بحران اقتصادی (۱۳۹۹)
	طراحی سناریوهای واکنش سریع اقتصادی	
	راه‌اندازی رسانه‌های تخصصی اقتصادی	-

راهکار	چگونگی اجرا	مستندات قانونی برای اجرا
۷) مقابله با جنگ روانی اقتصادی	شفاف‌سازی آمارهای اقتصادی	
	ایجاد سامانه‌های رصد شایعات اقتصادی	

منبع: یافته‌های پژوهش

در خاتمه، نتایج تحلیل پژوهش نشان می‌دهد که ماهیت چندبعدی و پیچیده جنگ ترکیبی، آن را به تهدیدی همه‌جانبه برای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تبدیل کرده است. از این رو، مقابله با بعد اقتصادی جنگ ترکیبی نیازمند رویکردی چندسطحی، چندلایه و شبکه‌ای و مستلزم هماهنگی میان نهادهای حاکمیتی، بخش خصوصی و مشارکت مردمی است. اگرچه ارتقای توان امنیتی، سایبری و دفاعی از اهمیت بالایی برخوردار است، مقابله پایدار و مؤثر با این تهدید بدون توجه هم‌زمان به مؤلفه‌هایی همچون دیپلماسی فعال اقتصادی، نوآوری و فناوری‌های نوین، ارتقای سواد رسانه‌ای جامعه، تقویت قدرت نرم، انسجام نهادی و تدوین سیاست‌های کلان امکان‌پذیر نخواهد بود. همچنین، با توجه به ماهیت پویا و متحول جنگ ترکیبی اقتصادی، راهکارهای مقابله‌ای باید به‌صورت مستمر مورد بازنگری و به‌روزرسانی قرار گیرند.

۵-۲. پیشنهادها

الف) پیشنهادات اجرایی:

- تقویت همکاری فعالانه بین بخشهای دولتی و خصوصی.
- ایجاد ستاد فرماندهی دفاع اقتصادی و یا قرارگاه جنگ اقتصادی با هدف مقابله با جنگ ترکیبی دشمن علیه ایران اسلامی.
- تدوین سند راهبرد ملی مقابله با جنگ ترکیبی
- آموزش و آگاهی بخشی به فعالان اقتصادی درباره تهدیدات جنگ ترکیبی.

ب) پیشنهادات علمی:

- بررسی نقش فناوری‌های نوین در مقابله با جنگ اقتصادی.
- بررسی نقش هوش مصنوعی و کلان داده‌ها در جنگ ترکیبی با رویکرد اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران.
- تحلیل و مطالعه تطبیقی دیگر کشورها برای استخراج موارد کاربردی برای ایران.

منابع و مأخذ

منابع فارسی

- احمدی، حسین و شمس اسفندآبادی، علی. (۱۳۹۹). الگوی راهبردی دیپلماسی تجاری ج.ا.ایران با توجه به جنگ اقتصادی (تحریم اقتصادی)، سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی و تجارب کشورهای منتخب، فصلنامه اقتصاد دفاع و توسعه پایدار، ۵(۱۷)، ۱۰۵-۱۳۲.
- افتخاری، اصغر و راجی، محمد هادی. (۱۴۰۱). تحلیل جنگ هیبریدی غرب علیه ج.ا.ایران، فصلنامه آفاق امنیت، ۱۵(۵۴)، ۹۳-۱۳۰.
- حسنلو، خسرو. (۱۳۹۶). اصول جنگ در عصر ناهمگونی، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، ۲۰(۷۰)، ۱۵۱-۱۷۸.
- حسنی، مجتبی. (۱۳۹۵). جنگ اقتصادی، تهران: انتشارات سدید.
- سیف، الله مراد. (۱۳۸۹). مفهوم شناسی امنیت اقتصادی، فصلنامه آفاق امنیت، ۳(۹)، ۷-۳۵.
- جانسون، ریچارد، و مکالو، تیموتی. (۱۳۹۶). جنگ ترکیبی (دانشکده فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران، مترجم). تهران: انتشارات آجا.
- ماناهن، شان، و کولن، پاتریک. (۱۴۰۲). آشنایی و مقابله با جنگ ترکیبی (جواد باجلانی، مترجم). تهران: انتشارات مؤسسه غیرانتفاعی آفاق.
- زهتاب سلماسی، یعقوب. (۱۳۸۸). نظریه های تکاملی جنگ، فصلنامه علوم و فنون نظامی، ۶(۱۴)، ۷۵-۹۲.
- قاسمی، فرهاد و اسماعیلی فرزین، ایرج. (۱۳۹۶). جنگ هیبریدی در سیستم بین المللی پیچیده-آشوبی، فصلنامه مدیریت نظامی، ۵(۱۷)، ۵۲-۹۲.
- کلانتری، فتح اله (۱۴۰۳). ماهیت جنگ ترکیبی آمریکا علیه ج.ا.ایران، فصلنامه علوم و فنون، ۲۰(۶۸)، ۱۳۳-۱۵۶.
- کایینی، محمدرضا. (۱۳۹۸). تدوین راهبردهای پدافند غیرعامل در جنگ اقتصادی با رویکرد تامین مایحتاج اساسی مردم، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۷(۷۷)، ۹۳-۱۱۶.
- ماندل، رابرت. (۱۳۸۷). چهره متغیر امنیت ملی (پژوهشکده مطالعات راهبردی، مترجم). تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه ای. (۱۳۶۹-۱۴۰۲). مجموعه بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدارهای مختلف. <https://farsi.khamenei.ir>

منابع لاتین

- Buzan, B. (1991). *People, states and fear: An agenda for international security studies in the post-Cold War era*. Harvester Wheatsheaf.

- Drezner, D. W. (2021). *Theories of economic sanctions*. Oxford University Press.
- Farrell, H., & Newman, A. L. (2024). *Underground empire: How America weaponized the world economy*. Henry Holt and Company.
- Farrell, H., & Newman, A. L. (2025). The weaponized world economy: Surviving the new age of economic coercion. *Foreign Affairs*.
- Hoffman, F. G. (2007). *Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars*. Potomac Institute for Policy Studies.
- Mulder, N. (2022). *The economic weapon: The rise of sanctions as a tool of modern war*. Yale University Press.